

Наталія Гаврилик-Титар

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ
щодо роботи з комплексним навчальним посібником
«Географія. Україна у світі: природа, населення.
Структурно-логічні опорні схеми з тестовими
завданнями. 8 клас»

Тернопіль
Видавництво «Підручники і посібники»
2021

УДК 37.091.3

Г12

Редагування: *Віктор Хіхловський*

Гаврилик-Титар Н.

Г12   Методичні поради щодо роботи з комплексним навчальним посібником «Географія. Україна у світі: природа, населення. Структурно-логічні опорні схеми з тестовими завданнями. 8 клас» / Н. Гаврилик-Титар. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. —12 с.

У виданні розкрито зміст структурно-логічних опорних схем, загальні принципи їх складання, структуру й компоненти, а також етапи моделювання уроків з використанням СЛОС.

Для вчителів географії.

УДК 37.091.3

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

щодо роботи з комплексним навчальним посібником

Одне з головних завдань географічної освіти в сучасній школі — формування в учнів системи поглядів, принципів, норм поведінки, компетентностей щодо географічного середовища як цілісного образу планети Земля. У сучасних умовах глобальних інформаційних потоків виникає гостра потреба в пізнанні світу як єдиного цілого. Географії належить особливе місце. Вона має необмежені можливості в навчанні на прикладі структурної організованості природних об'єктів та причинно-наслідкових зв'язків.

Психологи переконливо довели, що будь-яка інформація добре запам'ятовується шляхом використання асоціативного мислення за допомогою різних схем, малюнків, послідовного логічного та ілюстративного викладення матеріалу тощо.

Одним із найперспективніших способів опанування учнями навчального матеріалу є СЛОС (структурно-логічні опорні схеми).

Систематизація знань з географії в цілісному «згорнутому» стилі вигляду дає змогу сучасним учням, більшість яких змалку володіє навичками роботи з комп'ютером, зрозуміти основні суттєві взаємозв'язки в системі знань про природу України, планети Земля та місце людини в цій системі.

Аналіз шкільної практики викладання за допомогою СЛОС показав: якщо використовувати схеми, починаючи з 6–7 класів, учні поступово набувають навичок самостійності під час опрацювання навчальної інформації. Доцільно попередньо дати учням поняття процесів «згортання» інформації та схематичної наочності. Бажано частіше запитувати, як вони розуміють зміст СЛОС та основний матеріал теми уроку, яке навантаження несе кольорове забарвлення блоків та стрілки між складниками схеми.

Загальні принципи складання ОС:

- 1) лаконічність;
- 2) структурованість (блоки та їх складники, логічні зв'язки);
- 3) оригінальність макетування;
- 4) автономність (кожен із блоків містить окрему завершену думку);
- 5) доступність і відповідність віковим особливостям учнів;
- 6) смислове кольорове відображення;
- 7) відповідність сучасному змістові навчальної програми.

Комплексний навчальний посібник для 8 класу складено на основі опрацювання підручників:

- Бойко В. М. Географія : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів / В. М. Бойко, І. Л. Дітчук, Л. Б. Заставецька. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2016. — 296 с. : іл.

- Пестушко В. Ю. Географія : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова, А. І. Довгань. — Київ : Генеза, 2018. — 272 с. : іл.

Усі опорні схеми посібника пронумеровано: ОС–1, ОС–2 і т. д. Одна схема загалом охоплює один урок, іноді — два. У кожній ОС є кілька складників. Перша частина — це власне опорна схема, «згорнуте» графічне відображення змісту теми уроку. СЛОС розподілено на окремі блоки, в межах яких виокремлюють мікроблоки або смислові частини, що органічно пов'язані між собою стрілками, які відображають звичайні та причинно-наслідкові зв'язки. Кожен блок загалом відповідає змістові теми уроку. В схемах використано різний за розмірами й товщиною шрифт. Така особливість шрифту, а також смислова «розмальовка» допомагають учням швидко зорієнтуватися в опорній схемі. У комплект ОС входить словник термінів, необхідних для розуміння змісту теми уроку, а також назви коротких відеофільмів, рекомендованих для перегляду на уроці чи в домашніх умовах.

Наступна частина комплекту ОС містить: назву теми уроку, зміст навчальної програми, тести для визначення навчальних досягнень учнів, номенклатуру, основу для виконання обов'язкових практичних робіт, різноманітні завдання для закріплення та узагальнення знань. Зокрема: кросворди, дослідження, творчі дискусії, географічні практикуми, завдання для створення відеопрезентацій, тематичні контрольні роботи тощо.

Готова схема в посібнику має певні переваги. Виконуючи завдання за даною темою, учні постійно бачать висвітлену в ОС проблему загалом з її простими й складними зв'язками.

Психологи стверджують, що дитина за допомогою зорового апарату сприймає не окремі деталі, а весь об'єкт як цілісний образ. Тому вони радять не читати повільно й уважно, а відволіктися й поглянути, скажімо, у вікно. Чи не гідна подиву здатність нашого мозку сприймати інформацію, що постає перед нашим зором за одну мить? Це дивовижно скоординована здатність головного мозку «фотографувати» цілісну картину за допомогою 130 мільйонів рецепторів світла в кожному оці.

Дітей потрібно вчити переглядати інформацію тієї чи іншої теми під кутом зору власних потреб, на які вказує головна мета пошуку.

Справді, сприймати красвид чи зображення набагато легше, а сприймати опорну схему з її блоками, логічними зв'язками набагато важче, хоча й швидше та зрозуміліше, ніж читати складний текст. Тут на допомогу приходять учитель.

Найлегше вчити тоді, коли чітко визначена мета. Поставивши її перед собою та учнями, варто розбити шлях до неї на реально досяжні невеликі кроки.

Учителю й учневі потрібно для себе чітко з'ясувати: чому я це читаю; що я хочу дізнатися; яку нову інформацію отримую. А тоді можна шукати формулу обраної теми.

Психолого-педагогічна наука стверджує, що потрібно починати із загального уявлення. Можна навести приклад зі складачками. Як би ви склали картину із десяти тисяч пазлів, не уявляючи її цілісною? Така робота була б тривалою. Так, є чимало комбінацій, однак, якщо мати перед собою загальну картину, образ, зразок, тоді можна чітко уявити, куди йдемо, що створюємо та будуємо.

У сучасній школі навчальний предмет доволі часто викладають ізольовано, невеликими порціями, без попереднього подання цілісної картини. Логіка показує, що треба діяти навпаки. Якщо ми маємо загальні уявлення — можна уточнювати деталі. Якщо мозок нагромаджує інформацію за допомогою моделей, опорних схем, опорних сигналів, асоціацій, то цілком логічно, що за таким самим принципом і відтворюється інформація.

Мозок людини володіє фантастичним потенціалом зберігати інформацію, він так само здатний перегрупувати інформацію в новий спосіб і творити нові ідеї. Ідея — це нова комбінація старих елементів. Немає нових елементів. Існують лише нові комбінації. Найкращі творці ідей — це люди, захоплені новими комбінаціями. Такий підхід створює необмежені можливості для творчого розвитку дитини, дає базу для адаптації в майбутньому.

Моделювання уроку за допомогою СЛОС

Для вчителя важливо чітко регламентувати навчальну діяльність на уроці.

Моделювання уроків із використанням опорних схем має кілька етапів. Час подано орієнтовний.

0 етап (3 хв) — підготовка вчителя до уроку, яку він здійснює вдома та на перерві перед уроком. Організація класу. Посібник відкритий. На мультимедійній демонстрації СЛОС. Учні записують дату в посібнику. Вчитель зачитує тему та зміст уроку.

I етап (3–5 хв) — вступ до теми. Зацікавлення; емоційне коротке звернення до учнів про важливість цієї теми («Для чого?», «Чому?», «Практичне використання в житті», «А ви знаєте?..»). Учитель самостійно вибирає форму вступу до теми уроку, щоб зацікавити учнів: наводить перелік цікавинок, умотивованих фактів, довідок тощо.

Іноді вступом у тему може стати відеофільм, що стимулює зацікавленість учнів темою.

II етап (3–5 хв) — подання інформації у згорнутому вигляді. СЛОС доцільно демонструвати на великому екрані (мультимедійний дошка). Учитель коротко змальовує картину теми уроку, зупиняється на назвах блоків та їх суті, наголошує на логічних причинно-наслідкових зв'язках.

III етап (15–20 хв) — на цьому етапі йде розширене та поглиблене пояснення теми. Крок за кроком учитель з учнями рухається в логічній послідовності за пронумерованими блоками питань змісту уроку.

«Розгортання» інформації відбувається за допомогою різноманітних методів та засобів навчання:

- робота з підручником (коментоване читання абзацу, що співзвучне з блоком опорної схеми, аналіз малюнків, схем, діаграм тощо)
- робота зі словником;
- використання настінних карт і карт атласу;
- демонстрація наочності (корисні копалини, світлини, метеоприлади та ін.);
- демонстрація рекомендованих відеофільмів;
- можливі відеопрезентації, учнівські проекти (як випереджальне завдання), реферати, усні повідомлення тощо.

Головне на цьому етапі уроку — не втратити логічну послідовність розгортання теми, а тому потрібно орієнтуватися на СЛОС і час.

IV етап (5–7 хв) — «згортання» теми, вчитель коротко за опорною схемою здійснює повторення теми здебільшого у формі «бліц» («Отже» — ...).

V етап (5 хв) — «розмальовка з повторенням» — поглиблене засвоєння із застосуванням смислового навантаження кольорів. Для оформлення ОС запропоновано використання кольорової гами, яка узгоджується з даними психологічних досліджень щодо впливу кольору

на сприймання та засвоєння інформації. З метою виділення структурного змісту наукових груп знань використовують червоний, синій, жовтий і зелений кольори, які мають певне смислове навантаження за ступенем значущості матеріалу.

- **Червоний колір** — для визначення найбільш значущих, найсуттєвіших ключових понять або питань теми.

- **Синій колір** — для визначення структурних складників основного поняття чи питання.

- **Жовтий колір** використовуємо для того, щоб наголосити на певних фактичних відомостях.

- **Зелений колір** — допоміжна або поглиблена інформація.

Спершу для розфарбовування ОС учням потрібна допомога вчителя, але надалі вони це успішно виконуватимуть самі.

Такий вид роботи розрахований на 3–5 хв уроку, залежно від структурованості матеріалу теми. Учні, замальовуючи блоки ОС, крім того, що вчать ся виокремлювати головне, частини головного та фактичного матеріалу, ще й підсвідомо повторюють і засвоюють пройдене. Учитель наголошує, що кожен мініблок схеми містить завершену думку, але загалом вони поєднані між собою стрілками в логічній послідовності й утворюють єдиний тематичний блок.

Причинно-наслідкові зв'язки в опорних схемах та їх розуміння учнями

Географія — одна з небагатьох наук, яка володіє величезною кількістю простих і складних причинно-наслідкових зв'язків. Одним із найважливіших завдань вивчення географії є розкриття цих зв'язків і взаємозалежностей у просторі та часі між об'єктами, що вивчаються. Лише за умови з'ясування таких зв'язків можна отримати найповніше розуміння географічного явища або процесу.

У шкільній географії, як відомо, розкриваються і аналізуються найрізноманітніші зв'язки:

- найпростіші;

- логічні причинно-наслідкові:

- а) між об'єктами і явищами фізико-географічного характеру;

- б) між об'єктами і явищами економіко-географічного характеру;

- в) між об'єктами фізико-географічного характеру з одного боку та економіко-географічного характеру — з іншого.

Усі перелічені види зв'язків найефективніше розкриваються за допомогою графічного відображення поняття, явища або процесу.

Учням не потрібно «зазубрювати» матеріал. Вони мають не просто знати, а й розуміти, чому так, а не інакше; бачити причину й наслідок, явища та процеси; аналізувати взаємозв'язки та взаємозалежності.

Уміння прочитати «згорнуту» інформацію у вигляді схеми — це складна розумова операція.

Розуміння й бачення «згорнутої опори» сучасні школярі сприймають набагато швидше й ефективніше, ніж 10 років тому.

VI етап. Закріплення вивченого матеріалу та опитування з використанням СЛОС.

Методика використання ОС дозволяє застосовувати різноманітні форми й методи закріплення, опитування, обліку та контролю знань: усне й письмове, фронтальне, триваліше усне опитування, розв'язування задач, відтворення всієї ОС чи блоку, смислові замальовки, виконання практичних та творчих робіт, тестове опитування.

Робота з опорними схемами не вимагає від учнів утримувати весь навчальний матеріал в голові. Під час усного опитування можна вільно користуватися опорною схемою, погляд падає на ту смислову частину ОС, яка потрібна для відповіді; можна швидко знайти матеріал попередньої теми, який потрібен для порівняння, повторення чи зіставлення. Великою підмогою є словник термінів, який учень (учениця) бачить перед собою.

Наявність перед очима опорних схем дає певні психологічні переваги. Зникає необхідність одночасного виконання кількох операцій: утримувати в пам'яті план розповіді, вести розповідь і подумки опрацьовувати матеріал, потрібний для з'ясування певного поняття теми.

Як показують дослідження вчених, одночасне виконання кількох розумових операцій призводить до підвищеної стомлюваності або до непродуктивності в роботі. Спрощується оперування новими термінами, іменами, датами. Раніше їх вживання диктувалося єдиною необхідністю — виграти час для обдумування наступного вислову.

Під час усного опитування учні мають змогу за опорною схемою стежити за відповіддю товариша.

Посібник містить завдання для визначення навчальних досягнень учнів, складені в певній послідовності викладу матеріалу. Під час підготовки домашнього завдання учням запропоновано поміркувати над питаннями. На початку наступного уроку вчитель відводить час (10–12 хв) на виконання тестів.

Після вивчення розділу учні виконують підсумкову тематичну контрольну роботу.

VII етап (до 20 хв). Домашнє завдання.

Робота вдома починається з читання підручника та відповідної опорної схеми. Надалі учень за ОС відтворює в пам'яті прочитане за смисловими частинами, працюючи за потреби з атласом.

Наступний етап — робота зі словником термінів і понять до теми, які потрібно зрозуміти та запам'ятати.

Якщо до теми запропоновано відеофільми — переглянути їх.

Далі потрібно поміркувати над завданнями, запропонованими для перевірки навчальних досягнень учнів, звертаючись за потреби до відповідної смислової частини опорної схеми, підручника й атласу.

На завершення важливо відтворити опорну схему в пам'яті із закритими очима. Результат — механічне запам'ятовування створює базу для логічного мислення.

Систематичне використання СЛОС допоможе сучасним учням сформувати географічну компетентність, уміння використовувати географічну інформацію та географічні знання у практичній діяльності та в повсякденному житті.

ВІДПОВІДІ

до завдань комплексного навчального посібника
«Географія. Україна у світі: природа, населення.
Структурно-логічні опорні схеми з тестовими
завданнями. 8 клас»

- С. 5. **1. Б. 2. А. 3. Г. 4. В. 5. Б. 6. А. 7.** Гійом де Боплан. **8. С.** Рудницький
- С. 9. **1. В. 2. А. 3. Б. 4. Б. 5. Г. 6. В. 7.** 1Г, 2Б, 3В, 4А
- С. 13. **1.** в) $50^{\circ}40'48''$ пн. ш., $18^{\circ}07'10''$ сх. д.; $x = 6065550$, $y = 4314225$.
2. $A_d = 83^{\circ}$, $A_m = 76^{\circ}45''$. **3.** 120° . **4.** $111^{\circ}24'$. **5.** 1375 м. **6.** 67 500 м².
7. 145 м. **8.** 48,4 м. **9.** від річки Чиста. **10.** назад
- С. 17. **6.** $18^{\circ} \times 73$ км = 1314 км. (зх.-сх.); $8^{\circ} \times 111,1$ км = 888,8 км (пн.-пд.)
- С. 19. **1.** Одеська, Вінницька, Чернівецька, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська, Донецька. **2.** Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька, Республіка Крим. **3.** Херсонська. **4.** Полтавська, Дніпропетровська. **5.** Одеська. **6.** Чернівецька. **7.** Закарпатська, Волинська, Кіровоградська, Дніпропетровська
- С. 21. **1.** 1год 12 хв 50 с. **2.** 6 год 52 хв 32 с. **3.** 12 год 53 хв 58 с. **4.** 20 год 40 хв. **5.** $6^{\circ}59'$ сх. д.
- С. 22–23. **1. Б. 2. А. 3. А. 4. В. 5. Б. 6. А. 7.** 1В, 2А, 3Г, 4Б. **8.** $157^{\circ}24'$.
9. $54^{\circ}40'43''$ пн. ш., $18^{\circ}06'19''$ сх. д., $x = 6065375$, $y = 4313250$.
- С. 25. **1. В. 2. А. 3. А. 4. Б. 5. В. 6. А. 7.** 1В, 2А, 3Б, 4Д
- С. 27. **1. В. 2. Б. 3. Г. 4. А. 5. А. 6. В. 7.** 1Г, 2А, 3В, 4Г. **8.** пісок, мергель, вапняк, доломіт, синя глина, граніт.
- С. 29. **1. Г. 2. В. 3. Б. 4. А. 5. В. 6. А. 7.** 1Д, 2Г, 3В, 4Б. **8.** 31 м
- С. 33. **1.** 1Г, 2Б, 3В, 4Є, 5Ж, 6Е, 7А, 83, 9І, 10Д, 11И, 12Ї.
- С. 35. **1. В. 2. Б. 3. Г. 4. А. 5. Б. 6. Г. 7.** 1Д, 2Г, 3А, 4Б. **8.** 146. **9.** 46,7 років, 55,6 років
- С. 36–37. **1. А. 2. В. 3. А. 4. А. 5. Б. 6. Г. 7.** 247. **8.** 1Г, 2Д, 3В, 4А
- С. 39. **1. В. 2. А. 3. Г. 4. Б. 5. А. 6. Б. 7.** $10,1^{\circ}$, так.
- С. 41. **1.** 20 %. **2.** 0,78 г/м³. **3.** >1, надмірне
- С. 45. **III.** 45 м³/с
- С. 48. **1. Б. 2. А. 3. Г. 4. В. 5. В. 6. Б. 7.** 1Б, 2А, 3Г, 4В.
- С. 49. **8.** 146
- С. 57. **1. В. 2. Г. 3. А. 4. В**
- С. 59. **1. Г. 2. В. 3. А. 4. Б. 5. Г. 6. В. 7.** 1В, 2Г, 3А, 4Б
- С. 63. **1. Б. 2. Г. 3. Г. 4. В. 5. В. 6. А. 9.** 1А, 2Б, 3В, 4А, 5В, 6А

С. 68. 1. А. 2. Б. 3. Б. 4. Г. 5. Б. 6. А. 7. 145

С. 69 *Природні чинники*: потужні північно-західні вітри, що збігаються з напрямками гірських долин; зливові дощі; водна ерозія; нестійкий ґрунтовий покрив; схили до 50° крутості; снігопади; відлиги; смерекові ліси, що мають поверхневу кореневу систему; хвороби лісу

Антропогенні чинники: надмірна рубка лісів; трелювання лісу; вторинні ліси; захаращення місць стоку потоків рештками лісозаготівлі; луна; звук; розширення пасовищ; поздовжня оранка схилів; випасання худоби на схилах

С. 76–77. 1. В. 2. А. 3. Б. 4. В. 5. Г. 6. В. 7. 1А, 2Д, 3Г, 4Б. 8. 135. 9. 30 осіб

С. 81. 1. Б. 2. В. 3. В. 4. А. 5. Г. 6. А. 7. 1В, 2Д, 3Г, 4Б. 8. 45 553 900 осіб

С. 83. 1. Брюссель. 2. Єрусалим. 3. Париж. 4. Пекін. 5. Хум. 6. Рейк'явік. 7. Москва. 8. Урбанізація. 9. Нігер. 10. Токайдо. 11. Стамбул. 12. Субурбанізація. 13. Лондон. 14. Страсбург. 15. Роттердам. 16. Сингапур. 17. Хибна. 18. Рурурбанізація. 19. Шанхай. 20. Веллінгтон. 21. Мекка. 22. Оксфорд. 23. Дніпро. 24. Київ

С. 85. 1. Г. 2. Б. 3. В. 4. А. 5. Г. 6. Б. 7. 1Б, 2Г, 3А, 4В

С. 88–89. 1. А. 2. Б. 3. А. 4. Г. 5. В. 6. А. 7. 24А, 3Б, 12В, 3Г, 7Д, 18Е, 6С, 17Ж. 8. 220 осіб

Гаврилик-Титар Наталія Михайлівна

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

щодо роботи з комплексним навчальним посібником
«Географія. Україна у світі: природа, населення.
Структурно-логічні опорні схеми з тестовими
завданнями. 8 клас»

Редагування: *Віктор Хіловський*